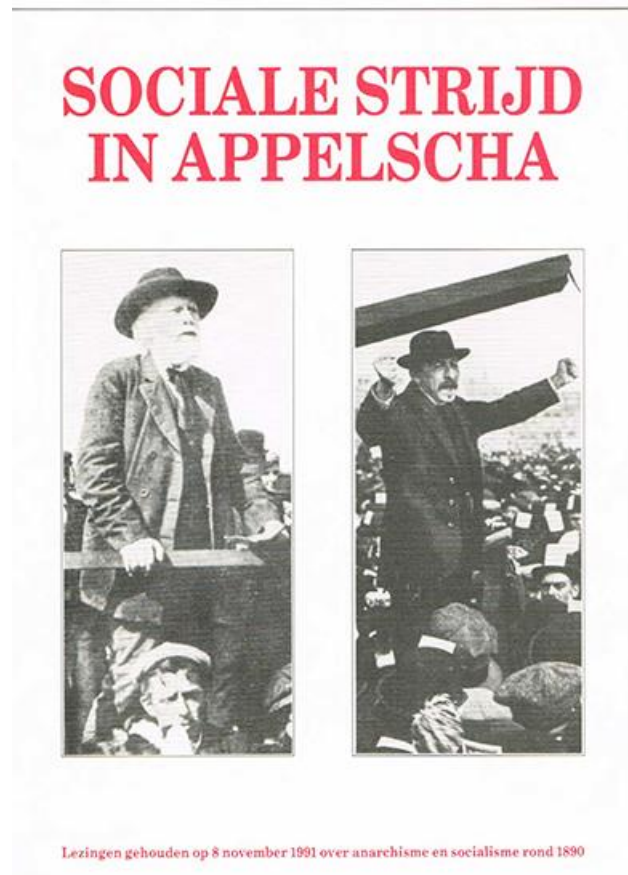

De staking van de vrouwen in Appelscha in 1890

Omslag De sociale strijd in Appelscha, bundel van lezingen gehouden op 8 november 1991 over anarchisme en socialisme rond 1890, waarin het verhaal van Johan Frieswijk is opgenomen. Links Ferdinand Domela Nieuwenhuis, rechts Pieter Jelles Troelstra.

Appelscha

Het veenarbeidersdorp Appelscha neemt in de sociale geschiedenis van Nederland een speciale plaats in. In de boeken komt het dorp een aantal malen voor. De gemeente Ooststellingwerf kan trots zijn op een verleden, waarin de eerste vakorganisatie van veenarbeiders in Nederland, de eerste organisatie van veenarbeidsters, de eerste cao voor veenarbeiders en een gelijke beloning voor mannen en vrouwen voor hetzelfde werk binnen haar grenzen werden gerealiseerd.

De arbeiders van Appelscha waren rond 1890 mondig genoeg om zichzelf een plaats in de geschiedenis te geven. Daarvan getuigen onder andere de verklaringen die ze aflegden voor een enquêtecommissie in 1892, waarbij de misstanden in het veen uitvoerig naar voren kwamen. Die verklaringen getuigen bovendien van de strijdbaarheid van de arbeiders en van hun organisatie, de in 1888 opgerichte veenarbeidersvakbond 'De Eendracht'.

Bijna een eeuw geleden werd het de Tweede Kamer duidelijk, dat slavernij niet alleen voorkwam in de koloniën van in het verre oosten, maar dat er ook blanke slaven waren.

Namelijk de veenarbeiders in het Noorden van Nederland. De wantoestanden in de Friese, Groninger en Drentse venen werden in de Tweede Kamer aan de orde gesteld door Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De regering stelde daarop een enquêtecommissie in, die ter plekke de toestand van de veenarbeiders moest onderzoeken. In augustus 1891 hield een commissie van Kamerleden twee weken lang zitting in Heerenveen en iedereen die zich vooraf schriftelijk had aangemeld, mocht voor de heren een getuigenis afleggen. Daarbij waren veenbazen, doctoren, burgemeesters, onderwijzers en - voor het eerst - ook veenarbeiders. Die geheel gepubliceerde interviews bevatten een schat aan materiaal over het veenarbeidersleven in Appelscha in de vorige eeuw.

“Waar is de plaats der vrouw?”

Janke van Vondel, oud 64 jaar, arbeidster uit Appelscha, is de enige vrouw die in de parlementaire enquête over de veenderijen - zowel in Friesland, Groningen als Drenthe - aan het woord komt. Zelf werkt ze niet meer in het veen, dat kan ze niet meer. Maar tot haar zestigste heeft ze dat altijd gedaan. Ze geeft de commissie onomwonden *haar* mening. 'Waar is de plaats der vrouw? Thuis. Dan kregen de kinderen betere opvoeding en beter onderwijs. Nu eens verbrandt er een kind, dan weder verdrinkt er een. Dat kan voorkomen worden.' Een dergelijk citaat geeft reeds aan hoe erbarmelijk de omstandigheden waren, waaronder destijds mannen, vrouwen en kinderen in de Ooststellingwerfer venen hun werk moesten verrichten. Het ging om lange werkdagen, zwaar werk en slechte verdiensten, waarbij de lonen niet vooraf waren vastgelegd. De arbeiders wisten niet precies wat ze het komend veenseizoen zouden verdienen en legden zich er bijvoorbeeld knarsetandend bij neer dat turven per stok werden gerekend, dan deze maat officieel inhield.

Naast geknoei met maten was ook de gedwongen winkelnering (het verplicht zijn te kopen in de winkel van de veenbaas) een misstand. De veenbazen maakten daar soms grove winsten op, leverden inferieure producten en veel veenarbeiders kregen nooit geld in handen. Wie niet of niet genoeg in de winkel kwam, hoefde het volgend jaar niet op geld te rekenen. Ook wat de woning betreft was men vaak afhankelijk, omdat de meeste huizen eigendom waren van de veenbazen.

Twee uren lopen naar het werk over gevaarlijke bruggetjes, waarbij nogal eens iemand in het water belandde, was geen zeldzaamheid. 's Winters was er geen werk. Men verdiende f 125 tot f 200 per jaar, tien tot zeventien gulden per maand, terwijl in het seizoen een weekloon van f 7 werd verdiend. Ook wat de voeding betreft was het niet best. Spek konden maar weinigen zich permitteren, sommigen hadden een beetje echt vet. De meesten moesten zich behelpen met groene olie om de aardappelen nog enige smaak te geven. Dat leidde in veel gevallen tot ondervoeding en het spreekt voor zich, dat er veel ziekte onder de veenarbeiders was, tuberculose en de steek (een soort hernia) kwamen veelvuldig voor. Daarbij kwam, dat moeilijk aan geneeskundige hulp was te komen. Er was maar één dokter voor de hele armenpraktijk van Ooststellingwerf. Niet zelden kwam het voor dat de patiënt al was gestorven als de dokter was gearriveerd. En een goed huis kon een arbeiders zich evenmin veroorloven. Velen woonden in krotten. In Appelscha kende men de zogeheten 'konijnenhokken', waarin de bedeeden woonden.

De armenzorg was volstrekt onvoldoende. Bij de bedeling kreeg men twee gulden. Meestal kreeg men echter minder in handen. Zo vertelde de turfgraver Thomas Sander van der Duin

aan de enquêtecommissie: 'Mijn tante van 83 wordt bedeed, maar het doet mij leed te moeten verklaren dat het met die bedeling door de armvoogdij treurig gesteld is. Er zijn er die 75 cents en die één gulden 's weeks ontvangen, maar daarbij wordt hun tevens een winkel aangewezen, waar zij voor die paar centen waar moeten halen. Dat wil zegen: zij krijgen geen geld in handen, maar eene aanwijzing om in zekeren winkel voor 75 cents of één gulden te kunnen halen. Die tante van 83 jaren moet echter maar zien, dat zij iemand krijgt om die boodschappen voor haar te doen, want zij heeft geen sloffen, geen klompen en alleen een paar oude schoenen vol met gaten, zoodat zij niet uit kan, zonder doornat te worden.'

Janke van Vondel-Binnema, secretaresse van de in 1890 opgerichte vrouwenvereniging 'Vooruit', rapporteerde aan de commissie: 'De meeste vrouwen hebben kinderen en moeten dan een meid nemen om thuis te zijn. Leggen zij geen turf op, dan kunnen zij geen huis krijgen. Die meid krijgt dan 10 of 12 stuivers met den kost en dat kan er haast niet af. Voor 'een gulden kan men moeilijk den kost geven.' De meeste vrouwen lieten de kinderen dan ook ,maar alleen thuis, zodat het regelmatig voorkwam, dat kinderen verdronken of verbrandden. Of ze hielden een kind van 9 of 10 jaar thuis dat op zijn kleinere broertjes en zusjes moest passen.

Turfkruien

De vrouwenarbeid in het veen bestond onder andere uit het opmaken van natte turf, op ringen zetten en in bulten brengen. Kruien konden niet alle vrouwen Bruin Bruinsma vertelt over dat turfkruien: 'Twaalf turven is gewone vracht voor eene volwassen vrouw. Later konden vrouwen, die geen 14 turven konden kruien, bij het postgraven niet meer gebezigd worden en nu is het reeds op 16 turven gekomen. Meer kunnen er niet op een kruitwagen.' Andere misstanden waren dat zwangere vrouwen tot vlak voor de bevalling nog in het veen werkten, terwijl het ook dikwijls voorkwam dat ze na de bevalling te vroeg weer begonnen te werken.

Kinderarbeid kwam ook veelvuldig voor in de venen bij Appelscha. De jonge socialistische onderwijzer Bonne Posma rekende de enquêtecommissie voor, dat in de eerste drie klassen van de lagere school driekwart van de kinderen uit veenarbeidersgezinnen kwam. Dat betekende dat tweederde van deze kinderen met 9 jaar niet meer op school kwam, omdat ze in het veen moesten werken, of thuis moesten oppassen omdat moeder werkte. In de winter van 1891 werd op beide scholen in Appelscha aan kinderen uit 125 veenarbeidersgezinnen boterhammen verschaft. Leerplicht achtte Posma niet in te voeren, voordat de vrouwenarbeid geheel was afgeschaft. Vele kinderen hadden in de winter geen schoeisel. Door de armenzorg werd daarin niet voorzien.

1888 was een jaar van kentering in de land- en veenarbeidersstijd in Nederland. Dat jaar kwam een verbinding tot stand tussen de veenarbeidersstrijd en de opkomende socialistische beweging in Friesland. Domela Nieuwenhuis werd dat jaar lid van de Tweede Kamer, de propagandist Janus van Emmenes bezocht de veenstakingen, er ontstonden solidariteitsacties en op tal van plaatsen werden afdelingen van de Sociaal-Democratische Bond (SDB) opgericht. Het gevolg was, dat er steeds meer militairen en marechaussees naar de veengebieden moesten worden gestuurd.

In Appelscha sloeg in 1888 de vlam in de pan tijdens het sneeuwruimen. Daarbij werd het socialistische Vrijheidslied gezongen en ontstonden vechtpartijen. Onrust ontstond toen het veenseizoen begon en de hoogte van het loon bekend werd. Dat was opnieuw lager dan het jaar daarvoor. toen de lonen al zo waren gedaald, terwijl de gedwongen winkelnering hand over hand toenam. Drie- tot vierhonderd arbeiders vergaderden op 22 maart 1888 in de open lucht en besloten meer geld te vragen en ze eisten de afschaffing van de gedwongen winkelnering.

Staking

De veenbazen bleken echter niet bereid aan de eisen van de veenarbeiders tegemoet te komen. Vier dagen later werd de staking uitgeroepen. De nacht ervoor echter arriveerde in Appelscha reeds een detachement van 35 militairen, daar naar toegestuurd door een ongerust geworden commissaris des Konings. Later werd dat detachement uitgebreid tot 60 militairen, die werden gelegerd in de Doopsgezinde kerk en de pastorie. Als gevolg van dat machtsvertoon werd de verontwaardiging van de Appelschaaster bevolking dermate groot, dat zelfs de veenbazen onder de indruk kwamen van de vastberadenheid van de stakende arbeiders.

Nog op 26 maart werden de onderhandelingen tussen de arbeiders en de verveners geopend. De zes man sterke arbeidersdelegatie stond onder leiding van Bruin Tjibbes Bruinsma. Ook de toenmalige burgemeester van Ooststellingwerf, Rudolph Ebels van der Loeff, was daarbij aanwezig. Uit de onderhandeling kwam een schriftelijke overeenkomst voort, tussen de verenigingen van verveners en die van de arbeiders. Hoewel over de hoogte van het loon niets werd geregeld, beschouwden de arbeiders de staking als gewonnen. Het werk weer hervat. Het socialistische blad *Recht voor Allen* schreef over de bereikte resultaten: 'Hieruit kunnen wij maar weer al te goed zien, dat eendracht, zoo niet alles, dan toch zeer veel vermag.'

Ook burgemeester Van der Loeff toonde zich sterk onder de indruk van de strijd die de arbeiders hadden gevoerd en zwaaide hen veel lof toe 'voor hunne betoonde bereidwilligheid, voor hunne waardige houding en uitmuntend gedrag. Mannelijk en gemotiveerd was hunne taal. Streng en nauwgezet hebben ze zich gehouden aan hunne afgesproken regelen en gedurende de geheel crisis geen sterke drank gebruikt.' Daarmee ontstond niet alleen de eerste veenarbeidersorganisatie in Nederland, 'De Eendracht', een socialistische vereniging, die zich tevens aansloot bij de Sociaal-Democratische Bond, maar kwam ook de eerste cao in de Nederlandse venen tot stand. Leider van de beweging was de toen 37-jarige turfgraver Bruin Tjibbes Bruinsma uit Appelscha. Burgemeester Van der Loeff was zeer te spreken over hem en ook over de door de veenarbeidersvereniging bereikte resultaten. Alleen stond hij wel voor de handhaving van het gezag, ook wanneer de veenbazen en arbeiders elkaar de oorlog hadden verklaard, of de armvoogdij het liet afweten. Waar mogelijk probeerde hij terughoudend te zijn met het inzetten van marechaussees en militairen. Als er echter werkwilligen beschermd moesten worden, was hij gedwongen die bescherming te geven, zodat hij dan om een uur of twee 's nachts de veenderijen door militairen liet afgrendelen.

Dat de rust nog lang niet was weergekeerd, bleek eind 1889 toen het contract van het volgend jaar ter sprake kwam. Eén van de verveners stelde voor het contract te laten opmaken door een commissie, die voor de helft uit veenbazen en voor de helft uit arbeiders zou bestaan. Het voorstel werd hem niet in dank afgenomen en hem werd verzocht de vergadering te verlaten. De overgebleven verveners stelden vervolgens een contract samen, dat ze hun arbeiders ter tekening aanboden. Tekenden ze niet, dan moesten ze de van hun baas gehuurde woning verlaten. De arbeiders, georganiseerd in 'De Eendracht' besloten niet te tekenen en vormden een commissie die moest gaan onderhandelen over de lonen voor 1890.

Geen overleg

Begin 1889 lieten de socialistische arbeiders van 'De Eendracht' tot vier keer toe een advertentie in de krant zetten, dat ze overleg wilden voeren met de werkgevers over de betaling van het turfleggen. De verveners wilden zich echter niet laten dwingen tot overleg, zodat ze niet op de uitnodiging gingen. 'De Eendracht' legde daarop alle werk neer en daarmee begon een staking van drie weken. Een jaar later werd opnieuw gestaakt. De verhoudingen tussen arbeiders en verveners bleef slecht. Ongetwijfeld zal ook de Eén Mei-viering van dat jaar, toen de gehele dag van de arbeid in de venen had stil gelegen, de verhoudingen verscherpt hebben. Appelscha was namelijk een van de weinige plaatsen - misschien wel de enige plaats in Nederland - waar zoiets gebeurde. Op 11 mei 1890 vergaderden de veenarbeiders in de herberg van K. Zwart. De 'vaste' arbeiders, voor het overgrote deel afkomstig uit Appelscha zelf, besloten een hoger loon te vragen voor het turfleggen: het droogmaken van de turf, een karwei dat gewoonlijk door vrouwen werd gedaan. Men eiste drie in plaats van twee gulden per dagwerk. De verveners kregen een week de tijd om over die looneis voor vrouwelijke arbeiders een besluit te nemen.

De volgende dag werd het werk in de venen echter onverwachts platgelegd. De reden was dat de verveners bij hen thuis langs waren geweest en hadden verteld dat ze ook wel thuis konden blijven wanneer hun vrouwen zouden besluiten het werk te staken. 'De Eendracht' riep daarop een algemene staking in de venen uit, van mannen én vrouwen, om de eis van de vrouwen tot realiteit te maken. Ook het laden van turfschepen werd stilgelegd. Op de vergadering van 14 mei was ook een soort vakvereniging van vrouwelijke veenarbeiders opgericht, 'Vooruit' genaamd. Van de 220 aanwezige vrouwen gaven zich 43 als lid op. Tijdens die bijeenkomst werden mannelijke en vrouwelijke arbeiders moed ingesproken door de ex-onderwijzer Janus van Emmenes, lid van de Centrale Raad van de socialisten en voorzitter van de grondwerkersvakbond. Die moed ontbrak in ieder geval niet bij de vrouwen. *Recht voor Allen* schreef: 'Niet één der aanwezige vrouwen die niet instemde met het opgestelde program, dat luidt: volharden tot de overwinning, of sterven maar nimmer toegeven.'

— Men seint ons uit **Appelscha**:
De arbeiders hebben de verveners uitgenoodigd morgen eene gecombineerde vergadering te houden. Op de heden gehouden vergadering van wege de vrouwen-vereeniging is het getal werkstakingende vrouwen tot omstreeks 220 geklommen.

Leeuwarder Courant 17 mei 1890

Omdat de herberg van Zwart te klein was om beide groepen arbeiders tegelijk te bevatten sprak Van Emmenes die dag tweemaal: 's morgens voor de vrouwen en 's middags voor de mannen. De overheid was snel ter plaats met militaire macht. De bedoeling was ook nu weer, zo heette het, om de werkwilligen te beschermen. Er gingen geruchten dat de arbeiders een vijftigtal revolvers hadden gekocht. Eerst kwamen zes extra veldwachter uit Heerenveen en daarna kwam een detachement militairen. 's Nachts om een uur of half twee rukten de militaire patrouilles uit en werden de veenderijen afgezet, zodat de werkwilligen zonder probleem aan het werk zouden kunnen gaan. Een van de bazen had er duizend gulden voor opzij gelegd om werkwilligen te werven, maar de stakers wisten steeds eventuele werkwillenden - soms met behulp van kameraden uit Smilde - tegen te houden en over te halen terug te keren.

De dagen daarna veranderde er weinig. Er werkten slechts enkelen en er werden een paar schepen geladen. Op 20 mei werd door de vrouwen besloten de staking voort te zetten en de mannen volgden dit standpunt. De behoeftigen onder hen zouden door de socialisten worden gesteund, vooral via het inzamelen van geld en het verstrekken van eten.

Recht voor Allen

De stemming onder de stakers was goed. De vrouwen waren zeer strijdbaar: 'de werkstaking betreft ons, en mocht 't zijn dat de mannen willen schipperen, wij blijven bij onzen eisch volharden', noteerde *Recht voor Allen*. Kennelijk begon er onder de mannen echter enige weifeling te ontstaan. In deze dagen werden in veel veenarbeidersgezinnen de eerste tekenen van gebrek zichtbaar. De verveners spraken er van dit jaar niet verder te laten graven, omdat het einde van het seizoen in zicht kwam en het al bijna onmogelijk aan het worden was om tegen goed geld turf te laten maken. Burgemeester Van der Loeff trachtte tevergeefs de veenbazen tot onderhandelen te brengen. Ze wensten het niet.

Op 27 mei verscheen Domela Nieuwenhuis in Appelscha. Hij sprak er twee keer: eerst voor ongeveer 200 vrouwen en daarna voor een vergadering van 500 mannen. In de liberale Hepkema's krant werd daarvan verslag gedaan. 'Hij noemde het een vooruitgang in de arbeidersbeweging dat ook de vrouwen meededen aan die werkstaking en zei, dat de

arbeiders in Nederland allen het oog er op gevestigd hielden.' Twee dagen later kwam Van Emmenes opnieuw naar Appelscha om de arbeiders tot volhouden aan te moedigen. In de conflictsituatie kwam weinig verandering. Pers en politie verweten de arbeiders contractbreuk en oefende pressie op hen uit toe te geven. Maar de nood groeide. Sommige arbeiders overwogen naar Duitsland te gaan om te proberen daar wat te verdienen. Enkele ploegen arbeiders hadden werk weten te vinden in Sexbierum, maar nadat de veenbazen contact hadden gezocht met de opdrachtgever, kregen ze bericht dat van hun diensten geen gebruik meer zou worden gemaakt. Op 1 juni was de commissie van arbeiders gedwongen naar de bazen te gaan en te zeggen dat de vrouwen ieder bij hun eigen baas zouden verschijnen om over het werk te spreken. In hun vergadering van 6 juni besloten de vrouwen de staking te beëindigen en het werk te hervatten.

Daarmee was de staking van 1890 afgelopen. Er was een groot aantal slachtoffers, voor wie in de arbeidersbladen een steunpenning werd ingesteld. Resultaten van staking worden echter nooit alleen maar op korte termijn gemeten. De staking van 1890 ging weliswaar verloren; de vrouwen kregen er geen cent bij. Maar een volgend jaar werd het droogmaken door de verveners met 10 stuivers per dagwerk meer betaald. Dat wil zeggen bij twintig dagwerken per jaar voor een tarief van een rijksdaalder per dagwerk, een tientje per jaar meer. Een loonsverhoging van twintig procent. Een klinkend resultaat in een tijd dat een arbeidersgezin dat best kon gebruiken.

Bijdrage aan strijd voor een beter leven

En op nog langere termijn? De arbeiders van Appelscha - mannen en vrouwen - hebben hun steentje bijgedragen aan de strijd voor een beter leven. Zo niet voor henzelf dan voor hun kinderen. De strijdbare vrouwen van Appelscha gingen daarbij voor - ook op het terrein van de vrouwenemancipatie. Het zou overigens niet de laatste staking in Appelscha zijn en evenmin de laatste actie van vrouwelijke veenarbeiders. Een jaar later organiseerden zij ene protesttocht naar het gemeentehuis in Oosterwolde om aan te dringen op een betere armenzorg en meer steunverlening. De arbeiders van Appelscha stonden in de jaren daarna vooraan in de strijd tegen en er zouden nog enkele heftige stakingen volgen.

De stakingen van 1888-1890 hadden een betere loonregeling opgeleverd en een betere regeling voor het turfvladen. De burgemeester meende, dat 'de zedelijke en financiële toestand van de veenarbeiders in Appelscha was verbeterd door het optreden van de vakvereniging van arbeiders.' Het resultaat was ook, dat midden jaren negentig na acties van arbeidersmannen en -vrouwen voor dezelfde werkzaamheden een gelijke beloning kregen. Een resultaat dat in die jaren uniek was. Daarmee waren de veenarbeiders voorgedaan in een strijd die in later jaren door de 'nieuwe' beweging, die van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) onder leiding van Pieter Jelles Troelstra parlementair zou worden voortgezet. Troelstra zou in 1893 met de Appelschaaster veenarbeiders te maken krijgen, toen hij Bruin Tjibbes Bruinsma voor de rechtbank verdedigde. Deze was voor zijn optreden bij de stakingen van 1888 uit zijn huis gezet, zou de eerstvolgende jaren in zijn eigen dorp geen werk meer vinden en moest eerst in de Drentse venen en daarna in Duitsland zijn brood verdienen. Voor zijn interventie bij de armmeesters - hij zou de armvoogd hebben gedwongen brood te geven en een veldwachter met de dood bedreigd - kreeg hij 15 maanden cel. De briljante verdediging van Troelstra ten

spijt. Het gevolg was wel, dat progressieve liberalen zich gingen bemoeien met de armoede in Friesland en de vervolging van socialisten en arbeiders- en stakingsleiders. Ook hier: resultaat op langere termijn.

De socialisten deden in de vorige eeuw een aantal vergeefse pogingen om in de raad van Ooststellingwerf te komen. In 1901 lukte het wel, toen werd de arbeider K. Joustra uit Appelscha gekozen, mede gekandideerd door de kiesvereniging Vooruit en de vrijzinnig-democratische kiesvereniging in zijn dorp. Hij behoorde tot de SDAP. De Volkspartij-gedachte - de coalitie van socialisten en andere progressieven in de strijd voor het algemeen kiesrecht - bleef hier nog tot 1909 leven. Zo werd ook Jan Witvoet gekozen, die zich als anarchistisch-socialistisch raadslid presenteerde. In het tweede decennium van deze eeuw was het afgelopen, al bleef de anarchistische traditie in Appelscha nog lange tijd levend. In de gemeenteraad, waarin de SDAP in 1913 de meerderheid kreeg, maakten de socialistische raadsleden zich sindsdien druk om verbetering van de armenzorg en voor werkverschaffing tegen een redelijke betaling. Daarmee zetten ze de strijd voort, waarmee de Appelschaaster veenarbeiders in de vorige eeuw waren begonnen. In gemeenteraad, provinciale staten en parlement zette de SDAP zich in voor de politieke, sociale en economische gelijkberechtiging van mannelijke en vrouwelijke arbeiders. De SDAP maakte zich bijvoorbeeld zeer verdienstelijk op het terrein van de volkshuisvesting en dan speciaal de arbeiderswoningbouw. En daarmee zijn we terug bij het monument van deze maand.

Johan Frieswijk

Lezing uitgesproken in 1998